

Ενότητα 2η (320 d - 321 b5)

Η αρχή της δημιουργίας του ανθρώπου

Προτεινόμενοι στόχοι

- Να κατανοήσουν οι μαθητές τις ιδέες που διατυπώνονται στο μύθο για τη δημιουργία των όντων, το φυσικό εξοπλισμό των ζώων και την ισορροπία στη φύση.
- Να γνωρίσουν το μύθο ως μέθοδο διδασκαλίας των σοφιστών.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. *Ἦν γάρ ποτε χρόνος*: Ποια είναι η λειτουργία της φράσης στη δομή του λόγου¹⁵;
2. Τι υπήρχε πριν από τη δημιουργία των θνητών όντων;
3. Ο Πρωταγόρας αξιοποιεί στο μύθο αρχέγοντες αντιλήψεις για τη Γη - Μητέρα και για τον αυτοχθονισμό¹⁶. Να εντοπίσετε τις αντιλήψεις αυτές στο κείμενο και να εξηγήσετε τη σημασία τους για το μύθο. Θα σας βοηθήσουν οι γνώσεις σας από τη μυθολογία για τη θεοποίηση της Γης και ο μύθος του Κάδμου για τους «Σπαρτούς» (Καδμείους) Θηβαίους¹⁷.

---

¹⁵ Η φράση, τυπική αρχή παραμυθιού, αποτελεί μέρος του σκηνικού. Τα καθαντό μυθολογικά στοιχεία αποτελούν εξωτερική διακόσμηση που περιβάλλει την εξήγηση του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ζωικού βασιλείου και του ανθρώπου. Βλ. Ηλ. Σπυρόπουλος, σ. 184.

¹⁶ *Αυτοχθονισμός*: πεποίθηση ότι ορισμένες φυλές ξεφύτρωσαν από τη γη αυτή που ύστερα έκαναν πατρίδα τους.

¹⁷ *γῆς ἔνδον*. Υπόκειται η αντίληψη για τη γη ως μητέρα στα σπλάχνα της οποίας δημιουργούνται οι νέοι οργανισμοί και η αντίληψη του αυτοχθονισμού. Έδινε αίσθημα προνομιακής σχέσης με την πατρίδα και ευγενικής καταγωγής. Βλ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, σ. 334, Α. Στέφος (2), σ. 107. Ο μύθος του Κάδμου που έσπειρε τα δόντια του δράκου από τα οποία φύτρωσαν οι πάνοπλοι Καδμείοι απηχεί μια τέτοια αντίληψη. Οι Αθηναίοι υπερηφανεύονταν ότι ήταν αυτόχθονες, πρβλ. Θουκυδίδη *Ἐπιτάφιος* II, 36 (οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες). Βλ. και Παράλληλα κείμενα, αρ. 11.

4. *ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν -τυποῦσιν αὐτὰ θεοί: Νομίζετε ὅτι οἱ ἀπόψεις αὐτές ἐρχονται σε ἀντίθεση με τὴ θέση τοῦ Πρωταγόρα περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐθ' ὡς εἰσὶν οὐθ' ὡς οὐκ εἰσὶν οὐθ' ὅποιοί τινες ἰδέαν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι ἢ τ' ἀδηλότης καὶ βραχὺς ὧν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου*¹⁸; (Να συμβουλευτεῖτε καὶ τὴν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου σας σ. 25).
5. Ἀπὸ ποια στοιχεῖα δημιουργοῦν οἱ θεοὶ τὰ θνητὰ ὄντα; Ποιες κοσμολογικὲς ἀντιλήψεις φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ ὁ Πρωταγόρας¹⁹;
6. Ποιο ρόλο διαδραματίζει ἡ μοῖρα (εἴμαρμένη) στὴν ἐνότητα καὶ πὼς ἐξηγεῖται αὐτός²⁰;
7. Με ποιες ιδιότητες - δυνάμεις ἐξόπλισε τὰ ζῶα ὁ Ἐπιμηθέας καὶ ἀπὸ ποίους κινδύνους τὰ ἐξασφάλιζαν αὐτές²¹;

¹⁸ Μερικοὶ θεωροῦν ὅτι ὑπάρχει ἀντίθεση (βλ. π.χ. Σ. Γκίκας, σ. 63). Ὅμως πρόκειται γιὰ μῦθο, στὸν ὁποῖο ἡ παρουσία τῶν θεῶν ἔχει ἀλληγορικὴ ἐννοια. Ὁ Δίας εἶναι ὁ λόγος, ἡ λογική, δηλ. ἡ νομοτέλεια ποὺ διέπει τὴ φύση, οἱ ἄλλοι θεοὶ εἶναι τὰ ὄργανα τῆς νομοτέλειας, ἡ ὁποία ρυθμίζει τὶς σχέσεις τῶν ὄντων, ἐξισορροπεῖ τὶς ἐλλείψεις τους. Ἐπειτα, ὡπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ συνέχεια τοῦ μῦθου, ὁ Πρωταγόρας ἐνδιαφέρεται μᾶλλον γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς γένεσης τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος παρὰ γιὰ τὸ θέμα τῆς ὑπαρξης τῶν θεῶν. Πάντως δὲν ὑποστηρίζει ὅτι οἱ θεοὶ εἶναι αἰώνιοι, ἀντίθετα, ὡπως ἀφίνει νὰ ἐννοηθεῖ, δημιουργήθηκαν καὶ αὐτοὶ (καὶ τούτοις) καὶ ἀπλῶς ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὰ θνητὰ γένη. Βλ. Α. Μπαγιόνας (1), σσ. 54-55, W. K. C. Guthrie (1), σσ. 90 κ.ε., 286-288, Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, σσ. 101-103. Ὁ W. K. C. Guthrie (1), σ. 286 χαρακτηρίζει τὸν Πρωταγόρα «κλασικὴ περίπτωση ἀγνωστικιστῆ» καὶ παραπέμπει στὸν *Θεαίτητο* (162 d), ὅπου ὁ μεγάλος Σοφιστὴς ἀρνεῖται νὰ συζητήσει τὸ θέμα τῶν θεῶν. Ἀν ἡ θέση τοῦ Πρωταγόρα χαρακτηριστεῖ στὴν ἴδια τὴν ἐρώτηση ὡς ἀγνωστικιστικὴ, θα πρέπει νὰ προηγηθεῖ ἡ ἐξήγηση τοῦ ὄρου (*ἀγνωστικισμός*: ἡ θεωρία σύμφωνα με τὴν ὁποία ἡ γνώση τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων εἶναι ἀδύνατη· ὁ ἀγνωστικιστὴς παίρνει ἐπιφυλακτικὴ ἢ οὐδέτερη στάση ἀπέναντι στα μεταφυσικὰ προβλήματα, ὡπως τὸ πρόβλημα τοῦ θεοῦ).

¹⁹ Ἀπὸ γῆ καὶ πῦρ. Φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ τὸν Ἐμπεδοκλή καὶ τὸν Παρμενίδη, βλ. Α. Στέφος (2), σ. 107 καὶ εἰσαγωγή διδακτικοῦ βιβλίου, σ. 15.

²⁰ Στὸ μῦθο τοῦ Πρωταγόρα ἡ *εἴμαρμένη* ἀναφέρεται δύο φορές: *χρόνος εἴμαρμένος* (2ῃ ἐνότητα) καὶ *εἴμαρμένη ἡμέρα* (3ῃ ἐνότητα). Εἶναι στοιχεῖο τοῦ μῦθου, ποὺ προσδιορίζει χρονικὰ τὴν ἐξέλιξη. Ἐκφράζει «τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου», τὸ πέρασμα ἀπὸ μίᾳ ἐποχῇ σὲ ἄλλη, ἀπὸ μίᾳ μορφῇ ζωῆς σὲ ἄλλη, ποὺ οὔτε στιγμιαῖο εἶναι οὔτε αὐτόματο. Ἀν ἀφαιρέσουμε τὸ περὶ βλῆμα τοῦ μῦθου ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τοῦ Πρωταγόρα, σημαίνει ὅτι τὸ πέρασμα σὲ ἄλλο στάδιο γίνεται κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ἀνάγκης γιὰ ἐπιβίωση ἢ καλύτερευση τῆς ζωῆς.

²¹ Ὁ Ἐπιμηθέας ἐξόπλισε τὰ ζῶα: με ὅπλα γιὰ νὰ προλάβει τὴν ἀλληλοεξόντωση, με διάφορα μέσα προφύλαξης γιὰ τὶς ἐποχές τοῦ ἔτους, με ποικιλία διατροφῆς καὶ πολυγονία ἢ ὀλιγογονία γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ διαίωσις. Βλ. καὶ Γ. Μαρκαντωνάτος, σσ. 77-79.

8. Να δείξετε ότι ο μύθος του Πρωταγόρα εξηγεί τελεολογικά²² το νόμο της αναπλήρωσης²³.

Ερμηνευτική ερώτηση κλειστού τύπου

Ο Επιμηθέας μοίρασε στα ζώα τις διάφορες ιδιότητες με σκοπό να αντισταθμίσει αδυναμίες. Να συμπληρώσετε με τη βοήθεια του κειμένου τις παρακάτω προτάσεις, ώστε να φαίνεται πώς εξασφαλίστηκε η ισορροπία στο ζωικό βασίλειο.

- Η ταχύτητα αντιστάθμιζε την .....
- Τα φτερά ή η υπόγεια κατοικία αντιστάθμιζαν .....
- Όσα ζώα είχαν δύναμη δε χρειάζονταν .....
- Όσα είχαν μεγάλο μέγεθος .....
- Τα όπλα αντιστάθμιζαν .....
- Για να αντιμετωπίζουν τις καιρικές μεταβολές τους έδωσε .....
- Με πολυγονία προίκισε .....
- Ολιγογονία έδωσε .....
- Δεν έδωσε σε όλα τα ζώα την ίδια τροφή για να μην .....

---

²² Τελεολογικός < τέλος (= σκοπός).

²³ Νόμος της αναπλήρωσης: αρχή που ισχύει και στη φύση, σύμφωνα με την οποία μία αδυναμία - ενός ζώου π.χ.- αναπληρώνεται από μία ικανότητα. Η συγκεκριμένη ερώτηση έχει στόχο να ελέγξει αν οι μαθητές κατανόησαν ότι εδώ η εξήγηση είναι τελεολογική, δηλαδή οι διάφορες ιδιότητες και χαρακτηριστικά των ζώων εξηγούνται από το σκοπό (τέλος) για τον οποίο πλάστηκαν, ή, απλούστερα, από τη λειτουργία που επιτελούν. Στη φύση όλα έχουν, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, ένα σκοπό. Δεν ισχυρίζεται το ίδιο για την ιστορία. Βλ. και ερωτήσεις συνολικής θεώρησης. Για τη σκοπιμότητα στη φύση πρβλ. και Άριστοτέλους *Ἠθικά Νικομάχεια*, ενότητα 6η διδακτικού βιβλίου, σσ. 166- 167.

Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. *πῦρ, γῆ*: Να χρησιμοποιήσετε τα ουσιαστικά ως πρώτο συνθετικό σε δέκα σύνθετα (βλ. Γραμματική της αρχαίας ελληνικής, ΟΕΔΒ, § 414).
2. Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις της στήλης Α με τις συνώνυμές τους που δίνονται στη στήλη Β.

A	B
<i>κατάγειος</i>	<i>ἀποδίδωμι</i>
<i>κεράννυμι</i>	<i>ἰκετεύω, παρακαλῶ</i>
<i>νέμω</i>	<i>ἀμφιέννυμι</i>
<i>προσάπτω</i>	<i>ὑπόγειος</i>
<i>ἀμπίσχω</i>	<i>μείγνυμι</i>
<i>ἰσχύς</i>	<i>μερίζω</i>
<i>μηχανῶμαι</i>	<i>ἰσχυρός, πυκνός</i>
<i>παραιτοῦμαι</i>	<i>δύναμις, σθένος</i>
<i>στερεός</i>	<i>ἐπινοῶ</i>

3. *κατευνάζω, κατανάλωση, εκδορά, ἀμπέχονο, αὐτάρκεια, σαρκοβόρο, καταβροχθίζω, περιδέραιο*: Να εντοπίσετε στο κείμενο τις ομόρριζες των λέξεων που σας δίνονται (μερικές από αυτές αναφέρονται στην ίδια λέξη του κειμένου).
4. *παραιτοῦμαι*: Να γράψετε ποια σημασία έχει το ρήμα στο κείμενο και ποια έχει σήμερα.

Ενότητα 3η
(321 b 6 – 322 a)

Η κλοπή της φωτιάς

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές:

- τη θέση του ανθρώπου στη φύση,
- την αδυναμία του πρωτόγονου μπροστά στη φύση και
- τη σημασία της τεχνολογίας για την εξέλιξη του ανθρώπου.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου
(ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Σε ποια κατάσταση βρέθηκε ο άνθρωπος στην «επιθεώρηση» του Προμηθέα²⁴;
2. Πώς έλυσε ο Προμηθέας το πρόβλημα που είχε δημιουργήσει η κατανομή του Επιμηθέα;
3. *την ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρί:* «Οι τεχνικές γνώσεις εννοούνται εδώ χορηγημένες στον άνθρωπο ως ολοκληρωμένο σύνολο a priori και όχι ως θησαύρισμα σταδιακής πείρας μέσα στους αιώνες». Συμφωνείτε με την «ανάγνωση» αυτή του μύθου ή όχι και γιατί²⁵;

---

²⁴ Ο άνθρωπος γυμνός, ανυπόδητος, άστρωτος και άοπλος, το πιο απροστάτευτο από τα ζώα. Την άποψη αυτή επικρίνει ο Αριστοτέλης, που υποστηρίζει (*Περὶ ζώων μορίων*, Δ 10) ότι η δημιουργία του ανθρώπου ήταν τέλεια και «όσοι λένε ότι είναι ανυπόδητος, γυμνός, χωρίς οπλισμό για να αμυνθεί, λαθεύουν». Βλ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, σσ. 121-122, Κ. Ν. Πετρόπουλος, σ. 335.

²⁵ "Η μυθική μορφή με την οποία ο Πρωταγόρας ντύνει την άποψή του για τη γένεση του πολιτισμού δεν μας επιτρέπει να πάρουμε κάθε λέξη του τοῖς μετρητοῖς", W. Jaeger (βλ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, σσ. 122-123). Πρόκειται βέβαια για συμβολισμούς και θα πρέπει να δούμε την παρέμβαση του Προμηθέα ως φάση της εξέλιξης, στην οποία δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την επιβίωση του ανθρώπου και την προσαρμογή του στο φυσικό περιβάλλον, πραγματοποιείται η γένεση των τεχνών και σχηματίζονται οι πρώτες κοινωνίες. Στην προηγούμενη φάση (του Επιμηθέα) συντελείται ο βιολογικός σχηματισμός του ανθρώπου. Βλ. Αυγ. Μπαγιόνας (3), σσ. 90-91 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 9. Το παράθεμα στην ερώτηση από Γ. Μαρκαντωνάτο, σ. 81.

4. Πώς υποκαθιστά ο άνθρωπος την έλλειψη οργάνων προσαρμογής²⁶;
5. Γιατί ο Ήφαιστος και η Αθηνά αναφέρονται μαζί; Τι αντιπροσώπευαν και ποια σχέση είχαν με την Αθήνα²⁷;
6. Ο Πρωταγόρας στο μύθο αναφέρεται στον άνθρωπο γενικά, χωρίς καμία διάκριση καταγωγής, κοινωνικής τάξης κτλ. Η έννοια άνθρωπος είναι δηλαδή γενική και δηλώνει το ανθρώπινο γένος. Ποια σημασία νομίζετε ότι έχει η αντίληψη αυτή; Πώς θα κρίναμε σήμερα τη σπουδαιότητά της²⁸; (Να διαβάσετε από την εισαγωγή του βιβλίου σας τα σχετικά με τον Ιππία και τον Αντιφώντα, σσ. 26 και 28).
7. Διὸς φυλακαί: Τις φρουρές αποτελούσαν η Βία και το Κράτος, όργανα της εξουσίας του Δία, που συναντάμε στη Θεογονία του Ησιόδου (385) και τον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου (στ. 12-87). Τι συμβολίζουν, κατά τη γνώμη σας, σε συνδυασμό με την όλη παρουσία των θεών στο μύθο του Πρωταγόρα²⁹;
8. Τι νομίζετε ότι συμβολίζει η κλοπή της φωτιάς από τον Προμηθέα³⁰;
9. Πώς εξυπηρετεί την οικονομία του μύθου (ενότητες 2 και 3) ο καταμερισμός των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στον Προμηθέα και τον Επιμηθέα;

²⁶ Με την πρακτική σοφία και την ανάπτυξη πολιτισμού.

²⁷ Η Αθηνά ήταν παιδαγωγός του Εριχθονίου, γιου του Ήφαιστου. Αθηνά και Ήφαιστος γιορτάζονταν μαζί στις γιορτές των Απατουριών και Χαλκείων, είχαν κοινό ναό στην Αγορά της αρχαίας Αθήνας. Ο Ήφαιστος αντιπροσωπεύει την πρακτική και η Αθηνά τη θεωρητική γνώση. Βλ. Ηλ. Σπυρόπουλος σ. 185.

²⁸ Στο μύθο χρησιμοποιείται και ο όρος *άνθρώπων γένος*. Γίνεται λόγος για ανθρώπους γενικά, όχι για ελεύθερους και δούλους, για ευγενείς, για Έλληνες και βαρβάρους κτλ. Άλλοι σοφιστές προχώρησαν περισσότερο στην ενότητα του ανθρώπινου γένους με τις διακηρύξεις τους κατά των κοινωνικών και φυλετικών διακρίσεων (Αντιφών, Άλκιδάμας). Στον *Πρωταγόρα* (337c) βρίσκουμε την άποψη του Ιππία για την ενότητα των ανθρώπων (βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 5). Πρόκειται για πρωτοποριακές για την εποχή τους αντιλήψεις. Η σημασία τους σε σχέση με τις αριστοκρατικές αντιλήψεις της εποχής τους, ακόμα και σε σχέση με σύγχρονες θεωρίες π.χ. για Αριούς είναι προφανής. Βλ. Β. Κύρκος, σσ. 140-141.

²⁹ Είναι τα όργανα της εξουσίας του Δία. Στο μύθο του Πρωταγόρα συμβολίζουν τη δυσκολία της απόκτησης της πολιτικής τέχνης, τις επίπονες προσπάθειες του ανθρώπινου γένους για πολιτική οργάνωση. Η παρουσία των θεών στο μύθο φανερώνει την παρουσία της φύσης μέσα στην κοινωνία (η οποία δηλώνεται καλύτερα και στην 4η ενότητα).

³⁰ Ο Προμηθέας «κλέβοντας τη φωτιά, αφιφώντας τις άλογες και αυθαίρετες αποφάσεις του Δία, εκφράζει και ενισχύει την ορθολογική πίστη του ότι ο άνθρωπος μπορεί με τη γνώση να κυριαρχήσει πάνω στη φύση, να την αλλάξει και να καλυτερέψει τη ζωή του». Βλ. Α. Μπαγιόνας (4), σ. 11.

10. Να εντοπίσετε στο κείμενο τις λέξεις που αναφέρονται στον Επιμηθέα και τον Προμηθέα (ενότητες 2 και 3) και να σκιαγραφήσετε την προσωπικότητα και το ρόλο καθενός στη δημιουργία. Να λάβετε υπόψη σας και την ετυμολογία των ονομάτων τους³¹.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις κλειστού τύπου

ή συνδυασμός ερωτήσεων κλειστού και ανοικτού τύπου

1. Να συμπληρώσετε δίπλα σε κάθε χαρακτηρισμό των ανθρώπων τις αντίστοιχες ιδιότητες με τις οποίες ο Επιμηθέας όπλισε τα ζώα (ενότητα 2 και 3).

Η διανομή του Επιμηθέα

άφησε τον άνθρωπο:

A

γυμνόν

άνυπόδητον

ἄστροτον

ἄοπλον

Αντίθετα τα ζώα

μετά τη διανομή είχαν:

B

.....

.....

.....

.....

2. A. Στο μύθο επισημαίνεται ότι ο Επιμηθέας *ἔλαθεν αὐτὸν καταναλώσας τὰς δυνάμεις εἰς τὰ ἄλογα*. Στη φράση αυτή μπορούμε να διαβάσουμε ότι η φύση κάνει οικονομία δυνάμεων, ότι τίποτα στη φύση δεν γίνεται μάταια, όλα εξυπηρετούν ένα σκοπό, αλλά δεν αποκλείεται το «λάθος», το τυχαίο. Η «ανάγνωση» αυτή δεν μας εμποδίζει να αναγνωρίσουμε ότι η επισήμανση του Πρωταγόρα για το λάθος του Επιμηθέα εξυπηρετεί την οικονομία του μύθου.

- B. Να επιβεβαιώσετε, με συγκεκριμένη αναφορά στο κείμενο και στη φράση, την ανάγνωση αυτή στο σύνολό της ή απορρίπτοντας ορισμένα μέρη της, με τα οποία δεν συμφωνείτε.

³¹ Προμηθεύς < προμηθής (πρό + μήτις : σκέψη) = προνοητικός, προβλεπτικός. Ἐπιμηθεύς < ἐπί + μήδος (πληθ. μήδεα, τά: σκέψεις, επινοήσεις, τεχνάσματα) = απερίσκεπτος, απρονόητος, σκεπτόμενος κατόπιν εορτής. Βλ. Α. Στέφος (2), σσ. 106-107.

3. Στο μύθο (ενότητα 2) δεν αναφέρεται πού βρίσκονταν τα «δώρα» του Επιμηθέα (οι διάφορες *δυνάμεις*) πριν τα μοιράσει στα ζώα. Αντίθετα προσδιορίζεται (ενότητα 3η) ότι το *πῦρ*, η *ἔντεχνος σοφία* και η *πολιτική (τέχνη)* βρίσκονταν στην κατοικία των θεών. Αυτή η διαφορά μπορεί να αποδεικνύει:
- α) Τη σημασία τους για τον άνθρωπο.
  - β) Τη δυσκολία με την οποία τα εξασφαλίζουν οι άνθρωποι.
  - γ) Ότι αντιπροσωπεύουν ένα ανώτερο στάδιο πολιτισμού.
  - δ) Ότι ο θεός - δημιουργός κρατά για τον εαυτό του ό,τι νομίζει ότι μπορεί να απειλήσει τη θέση του.
- A. Να επιλέξετε την πιο εύστοχη, κατά τη γνώμη σας, άποψη³².
- B. Να δικαιολογήσετε την επιλογή σας.

Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. *τὴν ἔντεχνον σοφίαν, τὴν ἔμπυρον τέχνην*: Να σχηματίσετε τέσσερα ονοματικά σύνολα για καθένα από αυτά που δίνονται, με διαφορετικό κάθε φορά επίθετο³³.
2. κλέψας < κλέπτω: α) Να σχηματίσετε τρία παράγωγα ουσιαστικά από το ρήμα. β) Χρησιμοποιώντας ως πρώτο συνθετικό το θέμα του ρήματος να γράψετε δύο σύνθετες λέξεις³⁴.
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο λέξεις ομόρριζες με τις ακόλουθες: *πολυμήχανος, μελωδικός, οδόστρωμα, εύχρηστος, επίφοβος, κοινόβιο, λαθροκυνηγός, προμήθεια, κόσμημα*.

---

³² Σε ερμηνευτικές ερωτήσεις, σχεδόν πάντοτε, είναι δυνατόν να δοθούν και άλλες εύστοχες προτάσεις ερμηνείας, είτε να θεωρηθούν ως εύστοχες περισσότερες από εκείνες που ζητούνται. Ο μαθητής όμως καλείται να απαντήσει στο ζητούμενο της ερώτησης, η οποία του θέτει ορισμένα όρια. Αυτό ακριβώς είναι ένας από τους στόχους της. Φυσικά μπορεί κανείς να επιλέξει να δώσει παρόμοιες ερωτήσεις μόνο ως ανοικτές. Ο στόχος όμως θα διαφέρει.

³³ π.χ. α) λαϊκή, πρακτική, θεϊκή, άπειρη. β) καλή, ωραία, υψηλή, λαϊκή.

³⁴ α) κλοπή, κλέφτης, κλεψιά, β) κλεψίτυπος, κλεψιγαμία, κλεψύδρα.

4. Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις της στήλης Α με τις αντώνυμές τους που δίνονται στη στήλη Β.

A

ἀπορῶ
ἄλογα
καταναλίσκω
εὐπορία

B

ἀπορία
μηχανῶμαι, ἐφευρίσκω
ἔλογα
φυλάττω, φείδομαι

Ενότητα 4η (322 a - 323a)

Η πολιτική αρετή, κοινό δώρο του Δία στους ανθρώπους, απαραίτητη ιδιότητα για τη συγκρότηση πολιτικών κοινωνιών

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές:

- τα στάδια εξέλιξης του πολιτισμού,
- τη σημασία της *πολιτικής αρετής* για τη συγκρότηση πολιτικών κοινωνιών,
- το νόημα που έχουν η *αιδώς* και η *δίκη* ως προϋπόθεση της πολιτικής αρετής,
- τη σημασία της ίδρυσης πόλεων,
- το συμβολισμό του μύθου.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Ποια στάδια εξέλιξης πέρασε ο άνθρωπος σύμφωνα με το μύθο; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά καθενός; (Βλ. και ενότητα 3)³⁵.
2. *θείας μετέσχε μοίρας*: Με ποιο τρόπο συμμετείχε ο άνθρωπος στη μοίρα, στο μερίδιο, των θεών;
3. Τι είχαν επιτύχει και σε ποιο στάδιο εξέλιξης είχαν φτάσει οι άνθρωποι πριν από τη δημιουργία πόλεων³⁶;

³⁵ Μπορούμε να διακρίνουμε τρία στάδια ή φάσεις εξέλιξης. Η πρώτη είναι η φάση του Επμηθέα, η δεύτερη η φάση του Προμηθέα και η τρίτη η φάση του σχηματισμού των πόλεων. Βλ. Αύγ. Μπαγιόνας (3), σσ. 90-91 και Α. Στέφος (2), σσ. 107 κ.εξ.

³⁶ Χρησιμοποιώντας την έμφυτη νοημοσύνη τους εξασφάλισαν τροφή, στέγη και ενδυμασία, έμαθαν να μιλούν, ενώ προηγουμένως έφτιαξαν βωμούς και αγάλματα θεών. Ο Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σ. 122) επισημαίνει ότι η θρησκεία λογίζεται ως ανθρωπολογικό δεδομένο, συμπεριλαμβάνεται στα επιτεύγματα του ανθρώπου, και ότι «όλα αυτά τα κατορθώματα του ανθρώπου εντάσσονται σε ένα καθαυτό προ-ηθικό στάδιο της πολιτισμικής ανέλιξης».

4. Ποια άποψη εκφράζει για τη γλώσσα ο Πρωταγόρας; Να τη συγκρίνετε με τις απόψεις του Ηροδότου για το ίδιο θέμα³⁷.
5. Έπειδή δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισε, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρῦσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν: Στο χωρίο αυτό ο Πρωταγόρας φαίνεται να δέχεται ότι το θρησκευτικό συναίσθημα είναι έμφυτο. Πώς εξηγείται η άποψή του αυτή, αν τη συσχετίσουμε με τις γενικότερες περί θεῶν αντιλήψεις του;³⁸ (Για την απάντησή σας θα χρειαστεί να διαβάσετε πάλι την εισαγωγή του βιβλίου σας, σ. 25).
6. Ποια προβλήματα αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι, όταν ζούσαν διασκορπισμένοι και ποια προβλήματα αντιμετώπισαν στις πόλεις αμέσως μετά την ίδρυσή τους; Πού οφείλονταν τα προβλήματα αυτά;
7. Η πολεμική τέχνη παρουσιάζεται ως μέρος της πολιτικής. Πώς εξηγείται αυτό, κατά τη γνώμη σας³⁹;

³⁷ Η γλώσσα δημιουργείται από την ανθρώπινη νόηση και βούληση, δεν δίνεται από το θεό. Η αρχαία παράδοση ήταν θεοκρατική (την άποψη αυτή εκφράζει π.χ. ο Ηρόδοτος, Π, 2, όταν αναφέρει το πείραμα του Ψαμμήτιχου, βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 8). Η σύγχρονη γλωσσολογία επιβεβαιώνει τη σοφιστική άποψη και μάλιστα η διπλή άρθρωση της γλώσσας (άρθρωση φθόγγων και άρθρωση λέξεων) την οποία ανέλυσε ίσως υποδηλώνεται και στην έκφραση του Πρωταγόρα *φωνήν καὶ ὀνόματα διηρθρώσατο*. Βλ. Ηλ. Σπυρόπουλος, σ. 185.

³⁸ Βλ. W. K. C. Guthrie (1), σ. 91: Από την αρχή επίσης, οι άνθρωποι έχουν μέσα τους την έμφυτη ορμή για λατρεία (...) Ο ίδιος ο Πρωταγόρας κατά πάσα πιθανότητα αναγνώριζε ότι η λατρεία προσιδιάζει στον άνθρωπο και ίσως είναι κάτι το απαραίτητο, χωρίς όμως και να παίρνει θέση σχετικά με την ύπαρξη του αντικειμένου της. Βλ. και σ. 324 στο ίδιο: Το ένστικτο της πίστης και της λατρείας είναι θεμελιώδες στην ανθρώπινη φύση, και η απόδοσή του σε θεϊκή συγγένεια δεν είναι κάτι το περίεργο σε μια αφήγηση που ομολογουμένως δίνεται σε μορφή λαϊκής μυθολογίας για να γίνει πιο ευχάριστη.

³⁹ Δημιουργείται και αναπτύσσεται σε πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες. Πρβλ. Πλάτωνος *Πολιτεία* 373 d- 374 d. Η έκφραση δεν συνεπάγεται ότι ο Πρωταγόρας είναι υπέρ του πολέμου. Αντίθετα ο Δ. Γουδής (σ. 83) υποστηρίζει ότι ο πόλεμος, παρά τα μεγάλα κακά τα οποία προξενεί, δίκαια θεωρείται από τον Πρωταγόρα στοιχείο της πολιτικής, γιατί αναπτύσσει τις ευγενέστερες ορμές του ανθρώπου, την άμυνα υπέρ του δικαίου και της ελευθερίας, υπέρ βωμών και εστιών, αφυπνίζει τα έθνη από την ηθική νάρκη μακροχρόνιας ειρήνης, μεταδίδει τον υψηλότερο πολιτισμό των πολιτισμένων λαών σε βαρβάρους κτλ.

8. *ἐξήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σῶζεσθαι κτίζοντες πόλεις*: Να συγκρίνετε την άποψη του Πρωταγόρα με αυτή του Αριστοτέλη ότι ο άνθρωπος είναι φύσει ζῶον πολιτικόν⁴⁰.
9. Αφού συγκρίνετε το μύθο του Πρωταγόρα για τα επιτεύγματα του ανθρώπου στον τομέα της τεχνολογίας με τα στοιχεία που μας δίνει ο Σοφοκλής στο πρώτο στάσιμο της *Άντιγόνης* για το ίδιο θέμα, να επισημάνετε όποιες διαφορές ή ομοιότητες υπάρχουν.
10. Η λέξη *πόλις* επαναλαμβάνεται στο κείμενο πέντε φορές. Τι δηλώνεται, κατά τη γνώμη σας, με την επανάληψη αυτή;⁴¹
11. α) *αἰδώς, δίκη*: Ποιο είναι το περιεχόμενο καθεμιάς έννοιας⁴²;
β) Γιατί θεωρούνται *πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγῶν*⁴³;

⁴⁰ Κατά τον Πρωταγόρα, οι άνθρωποι ένιωθαν την ανάγκη (*ἐξήτουν*) της συνάθροισης, της συμβίωσης. Ο άνθρωπος, δηλαδή, επιβιώνει μόνο χάρι στην ικανότητά του για κοινωνική ζωή. Η βασική αυτή θέση μπορεί να θεωρηθεί προδιατύπωση της θέσης του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο *φύσει πολιτικὸν ὄν*. Βλ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, σ. 122.

⁴¹ Εξαίρεται η σημασία της πόλης. Βλ. Α. Στέφος (2), σσ. 111-112.

⁴² *αἰδώς*: συναίσθημα ντροπής του κοινωνικού ανθρώπου για κάθε πράξη που προσκρούει στον καθιερωμένο ηθικό κώδικα του κοινωνικού περιβάλλοντος.

δίκη: το συναίσθημα της δικαιοσύνης, η έμφυτη αντίληψη για το δίκαιο. Από αυτά πηγάζει η πολιτική αρετή, με αυτά εξασφαλίζεται η αξιοπρέπεια του ανθρώπου, εμπεδώνεται η πολιτική ενότητα και η κοινωνική αρμονία. Βλ. Κ. Κατσαμάνης, σσ. 92-93, Ι. Πανέρης, σ. 484, W. K. C. Guthrie (1), σ. 92 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία αρ. 10, 12 και 13.

⁴³ Βλ. Α. Μπαγιόνας (2), σ. 31: «Η εξέλιξη της ηθικής συνείδησης οδηγεί τους ανθρώπους στην αποδοχή των αξιών της *αἰδοῦς* και της *δίκης* ... Η ηθική συνείδηση αναπτύσσεται από την ανάγκη να ανταποκριθῆ ο άνθρωπος στις απαιτήσεις μιας κοινωνίας με προηγμένο πολιτισμό. Κάθε πολιτιστικά προηγμένη κοινωνία θεμελιώνεται πάνω στις αξίες της *αἰδοῦς* και της *δίκης*. Οι αξίες αυτές είναι καθολικές και για τις πολιτιστικά προηγμένες κοινωνίες είναι συνάμα αποτελέσματα της εξέλιξης της ηθικής συνείδησης και της εξέλιξης του πολιτισμού που την εκφράζει και την κατευθύνει». [*Συνείδηση*: η αντίληψη που έχει το άτομο για τα φαινόμενα που συμβαίνουν στον έξωτεροκόσμο και η λειτουργία με την οποία παριστάνει ορισμένους σκοπούς ως επιθυμητούς και επιδιώκει να τους πραγματοποιήσει με την πράξη του. *Ηθική συνείδηση*: η λειτουργία με την οποία επιθυμούμε ή αποστρεφόμεστε ορισμένους σκοπούς και επιδοκιμάζουμε ή αποδοκιμάζουμε την επιθυμία ή αποστροφή μας προς αυτούς, Α. Μπαγιόνας (2), σ. 15].

12. Σε ποιο σημείο του κειμένου γίνεται αναφορά στον καταμερισμό της εργασίας; Ποια σημασία τού αποδίδει ο Πρωταγόρας για την εξέλιξη του πολιτισμού και γιατί η πολιτική δεν μπορούσε να περιλαμβάνεται στον καταμερισμό αυτό⁴⁴;
13. *οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν (αἰδοῦς καὶ δίκης) μετέχοιεν*: Η άποψη αυτή αναφέρεται μόνο σε δημοκρατικά πολιτεύματα ή σε όλα; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας⁴⁵.
14. Ποιο στάδιο στην εξελικτική πορεία του ανθρώπου εκπροσωπεί η πολιτική τέχνη και πώς συντελείται το πέραςμα σ' αυτό⁴⁶;
15. *καὶ νόμον γε θὲς ... πόλεως*: Πώς εξηγείται η ανάγκη νόμου για την τιμωρία όποιου δε μετέχει στην *αἰδῶ* και τη *δίκη*, αφού αυτές μοιράστηκαν σε όλους⁴⁷;

⁴⁴ *αἱ τέχνηαι νενέμηνται*: Ο Πρωταγόρας κατανοεί τη σημασία του καταμερισμού της εργασίας για την πρόοδο, όπως φαίνεται από το σημείο αυτό αλλά και από τα επιτεύγματα της δεύτερης φάσης της εξέλιξης. Γι' αυτό και θέτει το πρόβλημα με την ερώτηση του Ερμή. Αν περιλαμβανόταν στον καταμερισμό εργασίας και η πολιτική, δε θα συμμετείχαν όλοι στην πολιτική ζωή και δε θα υπήρχαν πόλεις, με την έννοια ότι η πολιτική προϋποθέτει πως οι άνθρωποι αποδέχονται κοινές ηθικές αξίες, την *αἰδῶ* και τη *δίκη*. Αν δεν τις αποδέχονταν, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί θα κατέληγαν στην αλληλοεξόντωση των ανθρώπων, όπως στην προηγούμενη φάση. Η πολιτική συνδέεται άρρηκτα με την *αἰδῶ* και τη *δίκη*, που αποτελούν το θεμέλιο και την αναγκαία προϋπόθεσή της με την έννοια αυτή θα ήταν αδιανόητο να μην έχουν δοθεί σε όλους. Κατάληξη αυτής της πολιτιστικής εξέλιξης αποτελεί η αθηναϊκή δημοκρατία, που δικαιώνεται με το μύθο του Πρωταγόρα (βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 9). Βλ. και Κ. Ν. Πετρόπουλος, σ. 339.

⁴⁵ Δεν γίνεται άμεσα διάκριση, αλλά ο Πρωταγόρας φαίνεται (και από τη συνέχεια της «ρήσης») να δέχεται ότι το δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας είναι αυτό που ανταποκρίνεται περισσότερο στις ανάγκες μιας πολιτιστικά προηγμένης κοινωνίας. Η *αἰδῶς* και η *δίκη* αναπτύσσονται μόνο μέσα στην κοινωνική ζωή και σε μια δημοκρατική κοινωνία βρίσκουν την πλήρη έκφρασή τους. Υπάρχει η φυσική καταβολή και η ισομοιρία (ισοκατανομή) της πολιτικής η οποία όμως θα χρειαστεί το κατάλληλο έδαφος της δημοκρατικής κοινωνίας για να αναπτυχθεί. Βλ. Α. Μπαγιόνας (1), σ. 58, I. Πανέρης, σσ. 481-482, Κ. Κατσιμάνης, σσ. 92-93, Μπαλάσκας (2), σσ. 359-360, Β. Κύρκος, σσ. 169-171. Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 9 και 13.

⁴⁶ Το στάδιο της συγκρότησης πόλεων. Το πέραςμα γίνεται προοδευτικά και πάντα κάτω από το νόμο της ανάγκης. Οι άνθρωποι αφανίζονται αρχικά, επειδή δεν κατέχουν την τέχνη να ζουν μαζί σε πόλεις. Από τα παθήματά τους μαθαίνουν να ενεργούν δίκαια και να σέβονται τα δικαιώματα των άλλων. Βλ. Α. Μπαγιόνας (3), σ. 91.

⁴⁷ Βλ. W. K. C. Guthrie (1), σ. 92. Ο Δίας δεν μπορεί να εξασφαλίσει την καθολικότητα των δυο αρετών στους ανθρώπους, μια και δεν αποτελούσαν μέρος της αρχικής τους φύσης. Αν αφαιρέσουμε το περίβλημα του μύθου, σημαίνει ότι το θέσπισμα, ο νόμος αυτός,

---

ήταν «έργο του χρόνου, της πικρής πείρας και της ανάγκης». Ενισχύει τη θέση ότι όλοι πρέπει να έχουν συμμετοχή στην αρετή.

16. *κτείνειν ὡς νόσον πόλεως*: Πώς κρίνετε το μέτρο αυτό⁴⁸;
17. Η *αἰδώς* και η *δίκη* δεν είναι ἔμφυτες στον ἄνθρωπο, κατανέμονται βέβαια σε ὅλους, ἀλλά σε μεταγενέστερο στάδιο. Ποια σημασία ἔχει η θέση αυτή για τη διδασκαλία της αρετής που επαγγέλλεται ο Πρωταγόρας⁴⁹;
18. *Οὔτω δὲ, ὃ Σώκρατες, ... αἰτία*: Σε ποιο ἐπιχείρημα του Σωκράτη ἀπαντά ο Πρωταγόρας και ποια στάση τηρεῖ ἀπέναντι στο ἀθηναϊκό πολίτευμα⁵⁰;
19. Πώς ἀντιμετώπιζαν οἱ Ἀθηναῖοι τους ρήτορες (ομιλητές) στην ἐκκλησία του δήμου; Πώς ἐξηγείται η στάση τους; Η ἀπάντησή σας να στηριχθεῖ μόνο στο κείμενο⁵¹.

Συνδυασμός ερωτήσεων κλειστού και ανοικτού τύπου

1. Ο Δίας μοιράζει σε ὅλους την *αἰδῶ* και τη *δίκη*, ἀλλά παράλληλα θεσπίζει νόμο για την τιμωρία ὁποῦοι δε μετέχει σ' αυτές. Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ὅτι:
- α) Ο Πρωταγόρας ἀντιφάσκει, για να δικαιολογήσει το ἐπάγγελμά του (δάσκαλος της πολιτικής αρετής).

⁴⁸ Ὅσοι δεν ἔχουν συνείδηση των αξιών της *αἰδοῦς* και της *δίκης* αποτελοῦν νοσηρά στοιχεία της πόλης που ἔχει δικαίωμα να τους τιμωρήσει, αφού πρώτα θα ἔχει χρησιμοποιήσει ὅλα τα μέσα για να τους ἀλλάξει. Σήμερα θα θεωρούσαμε τη θανάτωση σκληρό και ἀπάνθρωπο μέτρο.

⁴⁹ Ἀν ἀφαιρέσουμε τα μυθολογικά στοιχεία ἀπὸ την ἀφήγηση του Πρωταγόρα, μένει ὅτι η αρετή καθαυτή δεν ἦταν στην ἀρχή μέρος της ἀνθρώπινης φύσης, γι' αυτό οἱ πρωτόγονοι μολονότι ἔχχαν τη νοημοσύνη να μαθαίνουν διάφορες «τέχνες», ὅπως τη χρήση της φωτιάς, την ἐπεξεργασία των μετάλλων κ.ο.κ., συμπεριφέρονταν με ἀγριότητα ο ἕνας στον ἄλλο και δεν μπορούσαν να συνεργαστοῦν κτλ. Ἀλλά η ἀνθρώπινη φύση φέρει μέσα της τις καταβολές για να ἐξελιχθεῖ ἠθικά. Σ' αυτό ἀκριβῶς εἶναι ἀναγκαῖα η διδασκαλία. Βλ. W. K. C. Guthrie (1), σ. 311 και 91 κ.ε., Κ. Κατσίμάνης, σσ. 94, 97, 100.

⁵⁰ Ἀπαντά στο ἐπιχείρημα που εἶχε διατυπώσει ο Σωκράτης (ἐνότητα 1): η δυνατότητα ὅλων να ἐκφέρουν ἀποψη για τα θέματα της πολιτικής στην ἐκκλησία του δήμου σήμαινε ὅτι η πολιτική δεν διδάσκεται, ἀλλιῶς δεν θα μπορούσε να διατυπώσει καθένας γνώμη παρά μόνο - ὅπως υπονοεῖται - ο ἐιδικός. Σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, το δικαίωμα να ἐκφέρουν ὅλοι ἀποψη εἶναι νόμιμο, αφού η *αἰδῶς* και η *δίκη* εἶναι (δυνάμει) κτήμα ὅλων. Ο Πρωταγόρας ἐκφράζει μια ἀντιτεχνοκρατική ἀντίληψη για την πολιτική, ἐπιδοκιμάζει το ἀθηναϊκό πολίτευμα και ἰδίως το δικαίωμα ἰσηγορίας. Βλ. Κ. Κατσίμάνης, σσ. 91, 93-96, Α. Μπαγιόνας (1), σ. 58, Ι. Πανέρης, σσ. 483-484, 487.

⁵¹ Η ἀπάντηση ἀπὸ ὅλη την παράγραφο *Οὔτω δὲ, ὃ Σώκρατες, ... τούτου αἰτία*.

- β) Η *αιδώς* και η *δίκη* δεν είναι έμφυτες στον άνθρωπο. Αν ήταν, ούτε τα εγκλήματα και γενικά η απείθεια στο νόμο θα εξηγούνταν, ούτε ο Πρωταγόρας θα δικαιωνόταν ως δάσκαλος της πολιτικής αρετής.
- γ) Ο Δίας, αφού δίνονται σε μεταγενέστερο από τη δημιουργία του ανθρώπου στάδιο, δεν μπορεί να τις επιβάλει σε όλους καταναγκαστικά.
- δ) Είναι τόσο αναγκαίες για την ύπαρξη της πόλης, ώστε η τιμωρία για την παραβίασή τους θα πρέπει να είναι σκληρή.
- A. Να επιλέξετε τις δύο πιο εύστοχες, κατά τη γνώμη σας, απόψεις.
- B. Να τις αναπτύξετε, αιτιολογώντας την επιλογή σας.
2. Ο Δίας νιώθει την ανάγκη να προστατεύσει τους ανθρώπους από τον αφανισμό. Αυτό σημαίνει ότι:
- α) Είναι ο δημιουργός και αισθάνεται υπεύθυνος για τα δημιουργήματά του.
- β) Το επιβάλλει η ανάγκη του μύθου να δικαιολογηθεί η κατανομή της *αίδους* και της *δίκης*.
- γ) Η παρέμβαση του Δία αντιπροσωπεύει τη συνειδητοποίηση της ανάγκης συμβίωσης, την ανάπτυξη της ηθικής συνείδησης .
- δ) Στις διάφορες θρησκείες οι θεοί παρεμβαίνουν για να σώσουν τους ανθρώπους, έστω και την τελευταία στιγμή.
- A. Να επιλέξετε δύο από τις παραπάνω απόψεις που, κατά τη γνώμη σας, είναι πιο εύστοχες.
- B. Να τις αναπτύξετε, αιτιολογώντας την επιλογή σας.
3. A. Να σημειώσετε δίπλα από κάθε στάδιο ή φάση του πολιτισμού τις ανάγκες ή την κατάσταση του ανθρώπου ή τα επιτεύγματα που αντιστοιχούν σ' αυτή σύμφωνα με το μύθο (ενότητες 3 και 4).
- α) φάση του Επιμηθέα.....
- β) φάση του Προμηθέα.....
- γ) φάση του σχηματισμού των πόλεων.....
- B. Ποιες από τις ανάγκες του ανθρώπου, όπως δηλώνονται στην πρώτη φάση, ικανοποιούσε καθένα από τα επιτεύγματα αυτά;

Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί: Να συνθέσετε το ρήμα ἄγω με πέντε προθέσεις και να σχηματίσετε από κάθε σύνθετο ένα παράγωγο κατά το παράδειγμα συνάγω - συναγωγός ή συναγωγή. Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε και παραγωγικές καταλήξεις. Με τις λέξεις που θα προκύψουν να σχηματίσετε ισάριθμα ονοματικά σύνολα. Να προσέξετε τον τονισμό⁵².
2. δεσμοὶ < δέω-δῶ (θ. δεσ-): Τα ουσιαστικά που παράγονται από ρήματα με τις παραγωγικές καταλήξεις -μός, -(ε)τός, -ος (αρσ. β' κλ.), -σις, -σία, -ή ή -ά (όταν προηγείται ρ), -ία ή -εία, σημαίνουν την **ενέργεια**, το **πάθος** ή την **κατάσταση**. Να σχηματίσετε παράγωγα ουσιαστικά από τα ακόλουθα ρήματα, χρησιμοποιώντας όσες από τις παραπάνω καταλήξεις ταιριάζουν: ὀδύρομαι, σείω, ἀγείρω (θ. ἀγερ-), συναγείρω, τίκτω (θ. τεκ-, τοκ-), λύω, παύω, στέφω, αἴρω, ἐγείρω, χροῖμαι-χρῶμαι, σημαίνω, στρέφω, πέμπω, φυλάττω, χαίρω (θ. χαρ-), ἀγγέλλω, ὀμιλέω-ῶ, μαρτυρέω-ῶ, λατρεύω, δουλεύω, μαντεύω, ἀριστεύω, βασιλεύω.
3. δικαιοσύνη, φημί, μετέχω, ἀθροίζω, ταχέως (ταχύ), δίδωμι, δείδω (δείσας): Να γράψετε στην αρχαία ελληνική από ένα συνώνυμο ή αντώνυμο για καθεμία λέξη που σας δίνεται⁵³.
4. νέμω*, (δια)φθείρω**, νόσος, δίκη, κόσμος: Από το θέμα καθεμιάς λέξης που σας δίνεται να σχηματίσετε πέντε παράγωγες (απλές ή σύνθετες) και να γράψετε δέκα σύντομες φράσεις (με δύο παράγωγα από κάθε λέξη).

* θ. νεμ-, κατά μετάπτωση νομ-, και με πρόσφυμα ε= νεμε-

** θ. φθερ-, κατά μετάπτωση φθορ-, φθαρ-

⁵² π.χ. παράγω - παραγωγός - παραγωγή, παραγωγικός, εξάγω - εξαγωγή-εξαγωγικός - εξαγωγήμιος, διάγω - διαγωγή, απάγω - απαγωγή, προσάγω - προσαγωγή - προσαγωγός, κατάγω - καταγωγή κτλ., παραγωγός ταινιών, εξαγωγικό εμπόριο, παραγωγική κατάληξη, εξαγωγή προϊόντων, απαγωγή παιδιού κτλ.

⁵³ ἀδικία, λέγω/ἄρνούμαι- ἀπόφημι, ἀπέχω, σκεδάννυμι, βραδέως, λαμβάνω, φοβοῦμαι / θαρρῶ.

5. Να μεταφέρετε τις ακόλουθες προτάσεις στη νέα ελληνική:

α) οί ἄνθρωποι θείας μοίρας μετέχουσι: .....

β) σκεδαννύμενοι διεφθείροντο: .....

γ) δεῖ τὰς συμβουλὰς διὰ δικαιοσύνης πάσας ἶέναι καὶ σωφροσύνης:.....

.....

δ) τούτῳ ὄοντο μετεῖναι συμβουλῆς: .....

Ενότητα 5η
(323 a - e)

Η πολιτική αρετή ως κοινή και φυσική ιδιότητα όλων των ανθρώπων

Προτεινόμενοι στόχοι

- Να κατανοήσουν οι μαθητές τη σημασία της άποψης ότι η πολιτική αρετή δόθηκε σε όλους τους ανθρώπους ως δυνατότητα.
- Να αξιολογήσουν τα επιχειρήματα του Πρωταγόρα για την πολιτική αρετή.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου
(ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Μετά το μύθο ο Πρωταγόρας καταφεύγει στο λόγο για να αποδείξει τις θέσεις του. Να εντοπίσετε στο κείμενο τις θέσεις που προβάλλει και τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί.
2. *ήγουνται πάντες ... ἀρετῆς*: Πού στηρίζεται το επιχείρημα του Πρωταγόρα και πώς το αξιολογείτε⁵⁴;
3. *τεκμήριον*: Ο Πρωταγόρας προσκομίζει μια εμπειρική απόδειξη για τη συμμετοχή όλων στην πολιτική αρετή. Ποια είναι αυτή; Γιατί θεωρείται «τρελός» όποιος δέχεται ότι δεν κατέχει τη δικαιοσύνη και την άλλη πολιτική αρετή⁵⁵;

---

⁵⁴ Στηρίζεται στην κοινή αντίληψη, ο Πρωταγόρας δεν το θεμελιώνει λογικά. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν έχει ουσιαστική - αντικειμενική βάση. Άλλωστε ακολουθεί εμπειρική απόδειξη που αρχίζει με τη λέξη *τεκμήριον*. Βλ. ερώτηση 3.

⁵⁵ Η συνύπαρξη των ανθρώπων είναι αδιανόητη, αν δε διαθέτουν όλοι την πολιτική αρετή. Γι' αυτό και αν κάποιος στερείται τη σωφροσύνη ή τη δικαιοσύνη, την αρετή του πολίτη γενικά, πρέπει να υποκρίνεται ότι τις κατέχει. Η υποκρισία παρατηρεί ο Α. Ε. Taylor (σ. 289) είναι ο φόρος που η κακία οφείλει στην αρετή.

4. *ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις*: Να συγκρίνετε την τιμωρία αυτή με τη θανάτωση που προτάθηκε παραπάνω (*κτείνειν ὡς νόσον πόλεως*). Είναι η κύρωση αυτή ηπιότερη ή όχι και γιατί⁵⁶;
5. Από πού προέρχεται, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, η πολιτική αρετή⁵⁷;
6. Ο Πρωταγόρας υποστηρίζει α) ότι, σύμφωνα με το μύθο, ο Δίας έδωσε σε όλους τους ανθρώπους την *αἰδῶ* και τη *δίκη*, και β) ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται. Νομίζετε ότι υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στις δύο αυτές θέσεις του Πρωταγόρα; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας⁵⁸.
7. *οὐ φύσει ἀλλὰ διδακτόν*: Ποιο είναι το νόημα της διάκρισης αυτής; Να τη συσχετίσετε με την αριστοκρατική (αρχαϊκή) αντίληψη της ηθικής και τις γενικότερες αντιλήψεις των σοφιστών⁵⁹.
8. Ο Πρωταγόρας, για να αποδείξει (να προβάλει ως γενικά αποδεκτό) ότι όλοι μπορούν να κατέχουν την αρετή και ότι η αρετή διδάσκεται,

⁵⁶ Είναι ζήτημα αν είναι ηπιότερη, δεδομένης της σημασίας που έχει για τον άνθρωπο η κοινωνική ζωή. Βλ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, σ. 340. Ειδικότερα για την εποχή εκείνη η εξορία ισοδυναμούσε με θάνατο. Πρβλ. τις απόψεις του Σωκράτη στον *Κρίτων* (κεφ. 15- 16) και την *Άπολογία*. Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 9 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 12.

⁵⁷ Από τη διδαχή και την επιμέλεια όχι από τη φύση ή την τύχη.

⁵⁸ Ο Δίας δεν μπορεί να εξασφαλίσει την καθολικότητα των δύο αρετών στους ανθρώπους, αφού αυτές δεν αποτελούσαν μέρος της αρχικής τους φύσης. Χρειάζεται επομένως η διδασκαλία. Δεν υπάρχει αντίφαση αν με το Δία, όπως και με την έκφραση *φύσει*, εννοήσουμε την προδιάθεση, το *δυνάμει* (με τη διατύπωση του Αριστοτέλη) που μετατρέπεται σε *ἐνεργεία* με τη διδασκαλία.

⁵⁹ Σύμφωνα με την αρχαϊκή αντίληψη περί ηθικής, οι ιδιότητες -τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου- δίνονται εκ φύσεως και όσο «ανώτερο» είναι το γένος, η γενιά, τόσο ανώτερα, «ευγενέστερα», τα χαρακτηριστικά. Η διδασκαλία των σοφιστών αμφισβητεί αυτή την ηθική και μερικοί από τους σοφιστές διατυπώνουν θέσεις στις οποίες η ανθρωπότητα θα φτάσει ξανά στην εποχή του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, όπως ότι οι άνθρωποι είναι από τη φύση τους ίσοι και οι ανισότητες είναι θέμα κοινωνικών συμβάσεων. Με το *οὐ φύσει* θα εννοήσουμε ότι δεν δίνεται «έτομη» από τη φύση η πολιτική αρετή, αλλά δίνεται μόνο ως *δυνατότητα* σε όλους. Τα υπόλοιπα είναι θέμα διδασκαλίας και διαπαιδαγώγησης (όπως θα τονίσει στα επόμενα ο Πρωταγόρας). Η διάκριση *φύσει* - *διδακτόν* μπορεί να συσχετιστεί με τη θεμελιώδη διάκριση των σοφιστών σε *φύσει* και *νόμῳ*. Ο διδάσκων θα μπορούσε να αναφερθεί σ' αυτή, αφού πρόκειται για αντίληψη που διαπερνά την αρχαία ελληνική σκέψη σε πολλές εκφράσεις της, όπως η τραγωδία και η ιστορία του Θουκυδίδη. Η διάκριση *φύσει* και *νόμῳ* είναι ένα από τα σημεία που διαφοροποιούν τους σοφιστές μεταξύ τους. Ο Πρωταγόρας ανήκει στους υποστηρικτές του νόμου, αντίθετα π.χ. με τον Ιππία. Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 5 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία αρ. 5 και 14. Στην εισαγωγή του διδακτικού βιβλίου (σ. 28) γίνεται λόγος για τον ένα όρο του αντιθετικού ζεύγους (*νόμος*).

χρησιμοποιεί δύο επιχειρήματα. Να τα καταγράψετε και να τα αξιολογήσετε.

9. Ποια άποψη υποστηρίζει ο Πρωταγόρας για τα χαρακτηριστικά που οι άνθρωποι έχουν από τη φύση ή από τυχαίο γεγονός και ποια στάση τηρούν οι άλλοι άνθρωποι (της εποχής) απέναντι σ' αυτά; Πώς κρίνετε τις απόψεις αυτές; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
10. Ποιες είναι οι μορφές της αγωγής κατά τον Πρωταγόρα και σε ποια σχέση βρίσκονται μεταξύ τους;
11. Ποια είναι τα συστατικά στοιχεία της αρετής - όπως εμφανίζονται στην ενότητα αυτή - και με ποιο τρόπο τα παρουσιάζει ο Πρωταγόρας⁶⁰;
12. *πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς*: Ποιο πρόβλημα δημιουργείται με την εναλλαγή των όρων από τον Πρωταγόρα και τι μπορούμε να υποθέσουμε για την εξέλιξη του διαλόγου, δεδομένης της φροντίδας του Σωκράτη για ακριβολογία και ειδικά για ακριβείς ορισμούς των εννοιών⁶¹;

Συνδυασμός ερωτήσεων κλειστού και ανοικτού τύπου

1. Α. Να συνδέσετε τις ανθρώπινες ιδιότητες της στήλης Α με τον τρόπο που αντιμετωπίζονται - σύμφωνα με τον Πρωταγόρα - όπως δίνεται στη στήλη Β. (Καθένας από τους δύο τρόπους συνδέεται με περισσότερες από μία ιδιότητες).

A	B
• σμικρότης	– πάντες θυμούνται, νουθετοῦσι,
• ἀδικία	διδάσκουσι, κολάζουσι
• ἀσθένεια	– οὐδείς θυμοῦται οὐδὲ νουθετεῖ
• ἀσέβεια	οὐδὲ διδάσκει οὐδὲ κολάζει,
• αἰσχροτής	ἀλλ' ἔλεοῦσι
• πᾶν τὸ ἐναντίον	

⁶⁰ Η δικαιοσύνη και η οσιότητα, όπως φαίνεται από την αδικία και την ασέβεια που ο Πρωταγόρας παρουσιάζει ως το αντίθετο της πολιτικής αρετής. (Συστατικό στοιχείο είναι και η σωφροσύνη, αλλά με το χωρισμό των εννοιών στο διδακτικό βιβλίο βρίσκεται στην 7η ενότητα). Από αυτά τα στοιχεία (δικαιοσύνη, σωφροσύνη, οσιότητα) θα ξεκινήσει στη δεύτερη ερώτησή του ο Σωκράτης. Βλ. Ηλ. Σπυρόπουλος, σ. 185.

⁶¹ Η αρετή είναι μία και ενιαία ή πολλές; Θα αποτελέσει θέμα συζήτησης στη συνέχεια. Βλ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, σ. 344.

τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς

B. Να αιτιολογήσετε τον τρόπο αντιμετώπισης, εξηγώντας την προέλευση των ιδιοτήτων, σύμφωνα με το κείμενο.

Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. ἠγοῦμαι, χαλεπαίνω, θυμοῦμαι, νουθετῶ: Να γράψετε στην αρχαία ελληνική από ένα συνώνυμο για κάθε λέξη που σας δίνεται⁶².
2. Να συνδέσετε τις λέξεις του κειμένου που δίνονται στη στήλη A με τις ετυμολογικά συγγενείς τους της νέας ελληνικής στη στήλη B.

A	B
ἐλεοῦσιν	μανιακός ευθυμία σθENAρά
φασίν	εξασθενημένος δυσνόητος ανελέητα
θυμοί	φάση (π.χ. της σελήνης) φαντασία φάσμα
φάναι	διαφήμιση παρανοϊκός ελεημοσύνη φανάρι
μαίνεσθαι	αφανής προφήτης μυθομανής
ἀσθενεῖς	φαντάζω φανερός πυρομανής
ἀνόητος	επιθυμώ ενθύμιο

3. φύσει, τύχη, συλλήβδην, ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου: Να γράψετε τέσσερις φράσεις με τα επιρρήματα και την επιρρηματική έκφραση που σας

δίνονται στη νεοελληνική μορφή τους⁶³, ώστε να φαίνεται η σημασία τους.

Ε ν ό τ η τ α 6 η
(324 a - c)

**Η παιδευτική σημασία της τιμωρίας
ως απόδειξη του διδακτού της αρετής**

Προτεινόμενοι στόχοι

- Να κατανοήσουν οι μαθητές το χαρακτήρα και τη σκοπιμότητα της ποινής κατά τον Πρωταγόρα.
- Να κρίνουν τη σημασία της ποινής ως απόδειξης για το διδακτό της αρετής.

**Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου
(ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)**

1. Να εντοπίσετε το σημείο του κειμένου που δικαιολογεί τον τίτλο που δόθηκε στην ενότητα και να προτείνετε έναν άλλο τίτλο.
2. Ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για την αδικία. Η ποινή αποσκοπεί στο να διορθωθεί αυτός που αδικεί. Πώς συνδέονται οι δύο παραπάνω θέσεις με το διδακτόν της αρετής⁶⁴;
3. Ποιος είναι ο σκοπός της ποινής σύμφωνα με τον Πρωταγόρα; Συμφωνείτε ή όχι; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας⁶⁵.

---

⁶² νομίζω- δοκῶ- οἶομαι, ἀγανακτῶ, ὀργίζομαι, παραινῶ- συμβουλεύω.

⁶³ Σε μερικές περιπτώσεις η μορφή ταυτίζεται με την αρχαία, όχι μόνο σε φράσεις που αποτελούν γλωσσικά απολιθώματα, συνήθως όμως διαφοροποιείται κάπως.

⁶⁴ Αν η αρετή δε διδασκόταν, οι απόψεις αυτές δε θα ευσταθούσαν, γιατί θα σήμαινε ότι είναι κάποιος καλός ή κακός εκ φύσεως. Τότε όμως θα ήταν αδύνατο να αλλάξει, άρα δε θα ήταν υπεύθυνος για την αδικία ούτε θα μπορούσε να του επιβληθεί ποινή. Ο Πρωταγόρας δίνει περιεχόμενο παιδαγωγικό - τελεολογικό στην ποινή.

⁶⁵ Έχει παιδευτικό και όχι κατασταλτικό σκοπό, σωφρονιστικό και όχι εκδικητικό. Απορρίπτονται τα κίνητρα της ανταπόδοσης και αντεκδίκησης. Βλ. W. K. C. Guthrie, (1), σσ. 93-94. Οι απόψεις του Πρωταγόρα για το σκοπό της ποινής μπορούν να συγκριθούν με αυτές που διατύπωσε ο Ιταλός Cesare Beccaria την εποχή του Διαφωτισμού. Σκοπός της ποινής δεν είναι η εκδίκηση, αλλά ο σωφρονισμός εκείνου που διέπραξε το αδίκημα και ο παραδειγματισμός των άλλων.

4. Να συγκρίνετε την άποψη του Πρωταγόρα για την ποινή με την παλαιότερη αντίληψη της ανταπόδοσης (ποινή - τιμωρία, τίσις) εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές.
5. Ποια συναισθήματα νομίζετε ότι διακατέχουν τον Πρωταγόρα στο τέλος της ενότητας αυτής;
6. Να εξηγήσετε αν, κατά τη γνώμη σας, η επιβολή των ποινών είναι έγκυρο και πειστικό επιχείρημα για το διδακτόν της αρετής.
7. Η παιδεία αναδεικνύεται σε κινητήρια δύναμη που θα μετατρέψει τον άνθρωπο από *δυνάμει* σε *ένεργεία* πολιτικό ον. Να αναλύσετε την άποψη αυτή με βάση τη συλλογιστική του Πρωταγόρα⁶⁶.

Συνδυασμός ερωτήσεων κλειστού και ανοικτού τύπου

1. Α. Να ελέγξετε αν οι προτάσεις που ακολουθούν αποδίδουν σωστά τη σκέψη του Πρωταγόρα, σημειώνοντας Χ στο ανάλογο τετράγωνο:

Σωστό   Λάθος

Ο Πρωταγόρας:

α) πιστεύει ότι η πολιτική αρετή προέρχεται από τη διδασκαλία και την επιμέλεια	☐	☐
β) πιστεύει ότι η ποινή έχει σφραγιστικό χαρακτήρα	☐	☐
γ) δεν φαίνεται να απορρίπτει τον κατασταλτικό χαρακτήρα της ποινής	☐	☐
δ) απορρίπτει τον κατασταλτικό χαρακτήρα της ποινής	☐	☐
ε) δεν δέχεται ότι και ένας τεχνίτης μπορεί να δώσει πολιτικές συμβουλές.	☐	☐

- B. Να κρίνετε τις απόψεις του Πρωταγόρα σε δύο από τις προτάσεις που χαρακτηρίσατε ως σωστές.

---

⁶⁶ Βλ. αναλυτικά Κ. Κατσμάνης, σσ. 96 κ.ε. Για το θέμα αυτό βλ. ερωτήσεις 7ης ενότητας και ερωτήσεις συνολικής θεώρησης.

Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. *ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἕνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται - οὐ γὰρ ἂν τὸ πραχθὲν ἀγέννητον θεῖη - ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὐθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὔτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα:* Ποια είναι η σημασιολογική διαφορά των ρημάτων *τιμωροῦμαι* και *κολάζω*;
2. *κολάζω*: Να γράψετε τρία παράγωγα του ρήματος στη νέα ελληνική και να σχηματίσετε με αυτά αντίστοιχες προτάσεις.
3. *πειρῶμαι < πείρα*: Να γράψετε δέκα λέξεις, απλές ή σύνθετες, με το θέμα της λέξης που σας δίνεται.
4. Να μεταφέρετε τις παρακάτω φράσεις από την αρχαία στη νέα ελληνική:
  - α) *οὐ τῶν παρεληλυθόντων ἕνεκα ἀδικημάτων τιμωροῦνται ἀλλὰ τῶν μελλόντων χάριν:*.....
  - β) *διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι τὴν ἀρετὴν:* .....
  - γ) *ὡς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως κτητῆς οὔσης τῆς ἀρετῆς:*.....
  - δ) *εἰκότως ἀποδέχονται οἱ σοὶ πολῖται στυτοτόμου συμβουλευόντος τὰ πολιτικά:*.....
5. *ἀλογίστως - δημοσία*: Να χρησιμοποιήσετε τα επιρρήματα σε ισάριθμες προτάσεις στη νέα ελληνική, ώστε να φαίνεται η σημασία τους. Στο *δημοσία* δεν θα βάλετε υπογεγραμμένη και στο *ἀλογίστως* θα μετατρέψετε την κατάληξη σε **-α**.